

Віта Галах,

мол. наук. співроб. відділу науково-аналітичної обробки та поширення інформації у сфері освіти

Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, канд. іст. наук

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (1991–2014)

У сучасних умовах реформування освіти в цілому особливого значення набуває модернізація вищої школи. Відповідно до Державної національної програми «Освіта. Україна XXI століття», програми економічних реформ на 2010–2014 рр. Комітету з економічних реформ при Президентові України «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. та інших нормативних й організаційних документів, у країні вирішуються завдання щодо конструктивних змін у системі вищої освіти. Модернізація вищої школи спрямована на підвищення рівня освіти та інтеграцію її в єдиний європейський освітній простір.

Метою аналітичного огляду є узагальнення інформації з питань реформування вищої освіти України з 1991 по 2014 рр. Для реалізації цієї мети були поставлені такі **завдання**:

- охарактеризувати основні зміни в системі вищої освіти з початку незалежності України дотепер;
- узагальнити аналітичний прогноз щодо реформ вищої школи, які очікуються в подальшому.

Стан наукової розробки теми. Перш ніж перейти до аналізу реформ у вищій освіті, варто визначитися з тлумаченням понять «реформування» й «розвиток». Зокрема, українські дослідники вважають, що реформування – це процес перетворень, який зумовлений зміною характеру розвитку предмета залежно від розвитку суспільства та його потреб як у кількісному, так і в

якісному аспектах. Розвиток – це процес, унаслідок якого відбуваються якісні зміни чого-небудь, перехід від одного стану до іншого, вищого; зміна, яка приводить до нового стану суб'єкта розвитку, підвищення його соціальної цінності [25].

Різноманітні аспекти реформування національної системи освіти, у тому числі вищої, висвітлені в працях академіків – членів НАПН України та інших учених В. Андрущенка [2, 20], Г. Артемчука [3], М. Євтуха, В. Лугового [17, 18], В. Коцура, В. Кременя [5, 20], М. Згуровського [5, 13], В. Огнев'юка, В. Войтенка [8], В. Яблонського [32, 33] та ін. Проблеми та етапи становлення приватної вищої освіти висвітлені в працях І. Тимошенка [30] і В. Огаренка [21].

В. Андрущенко аналізує перші спроби реформування вищої освіти з часів незалежності України: початок формування нормативно-правової бази, здійснення переходу до ступеневої освіти тощо. Завданнями ХХІ ст. дослідник називає фундаменталізацію, гуманізацію та демократизацію освіти, яка має базуватися на найновіших наукових досягненнях, інтегрованій інформації й новітніх педагогічних технологіях [2, с. 13; 20]. Нормативні основи реформування вищої школи, а також місце, роль освіти та науки в період розбудови громадянського суспільства розкриті в публікаціях В. Кременя [5, 20]. В. Войтенко велику увагу приділяє організаційним питанням реформування навчальних закладів: відкриттю нових спеціальностей і факультетів, переходу до ступеневої освіти, розширенню підготовки абітурієнтів до вступу у ВНЗ, збільшенню набору на контрактну форму навчання [8]. В. Журавський висвітлює проблему розвитку вищої школи, її вплив на державотворчі процеси в країні, аналізує роль і місце глобалізації та інформатизації в освіті [12, 16]. В. Яблонський підкреслює роль освіти в розвитку суспільства й держави, висвітлює особливості реформування вищої школи в Україні [32, 33]. О. Грішнова розглядає проблеми адаптації вищої освіти в Україні до ринкових відносин, зокрема визначає нові підходи до питань фінансування навчання; оновлення кваліфікації професорсько-

викладацького складу; перегляду професійної структури підготовки спеціалістів; розподілу потенціалу вищих закладів освіти за регіонами тощо. Автор подає пропозиції щодо основних завдань розвитку освіти на найближче майбутнє [10]. О. Богомолів найбільш пріоритетними напрямками розвитку вищої освіти називає гуманізацію та гуманітаризацію [4]. І. Тимошенко та З. Тимошенко у своїх працях опублікували перший в Україні короткий нарис історії приватної вищої освіти, визначили етапи її становлення [31]. В. Огаренко у своїх працях досліджує недержавний сектор вищої школи в контексті новітньої історії, дослідником проаналізовано комплекс причин, умов, факторів й обставин розвитку приватної вищої освіти [21].

Основна частина аналітичного огляду. Алгоритм реформування вищої освіти базується на таких теоретико-методологічних положеннях: 1) модернізація змісту світи; 2) гуманізація освіти; 3) запровадження апробованих технологій кредитно-модульної системи, рейтингових методик, дистанційного навчання, моніторингів якості освіти тощо. Реформи національної системи освіти мають орієнтуватися на глобалізацію, інтеграцію та конкурентоспроможність [27].

Початковим етапом реформування системи вищої освіти можна вважати 1991–1995 рр. У цей час відбулася перша освітянська реформа – була розроблена і затверджена програма «Освіта. Україна XXI століття». Активно здійснювалася деполітизація освіти, вища школа набувала національного характеру [5, 6, 15]. Почали утворюватися недержавні вищі навчальні заклади, поява яких активізувалася після прийняття законів України «Про підприємництво» та «Про освіту» (1991). У зв'язку з тим, що кількість приватних ВНЗ різко зростала, державою було прийнято ряд законів і доповнень до нормативно-правових актів, які регулювали функціонування мережі недержавних ВНЗ. Зокрема, право на приватну освітню діяльність можна було отримати на підставі ліцензій [21, 31].

Починаючи з 1995 р., розпочалася активна співпраця Міністерства освіти України з Академією педагогічних наук, було створено Відділення

педагогіки й психології вищої школи. У цей час також відбувся перехід до ступеневої системи навчання, була запроваджена нова ефективна система контролю якості навчально-виховного процесу тощо [15]. Крім того, у 1996 р. було створено Державну акредитаційну комісію, яка здійснювала контроль над діяльністю закладів вищої освіти.

Характерними особливостями системи вищої освіти України в середині 90-х рр. ХХ ст. були процеси «масовизації» та «університетизації» – розширення мережі університетів, приватних ВНЗ. М. Поляков і В. Савчук, порівнюючи університетську систему освіти України з німецькою, дійшли висновку, що, незважаючи на більшу кількість вишів у нашій державі, їх наповненість студентами менша. Також, географічні межі України майже вдвічі більші за території Німеччини, що також впливає на кількість навчальних закладів і їх розподіл між регіонами. У Німеччині відсутні медичні університети як повноцінні ВНЗ – вони є частинами інших ВНЗ [24].

На основі міжнародних документів з питань демократії, гуманізації в галузі освіти та прав людини України протягом 1995–2004 рр. МОН України здійснило ряд масштабних заходів зі створення нової нормативно-правової бази національної вищої освіти України [6, 15].

У 1996–1999 рр. відбувся ряд змін у національній освітній системі. Передусім було ухвалено зміни до Закону України «Про освіту» (1996). 11 квітня 1997 р. Україна підписала Лісабонську конвенцію про взаємовизнання кваліфікацій з вищої освіти в Європі. Документ було розроблено й прийнято під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО. Крім того, було запроваджено багатоступеневу систему освіти (1999) [5, 15].

У 2000–2004 рр. активно відбувалося вдосконалення нормативно-правової бази вищої освіти в Україні. Було підготовлено «Комплекс нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти» (2001); прийнято Закон України «Про вищу освіту» (2002, у наступні роки вносилися зміни); видано Указ Президента України «Про заходи вдосконалення системи вищої освіти» (2004) [6].

Важливі зміни в освіті України відбулися в 2005–2008 рр.: підписана Болонська конвенція (2005), змінилися умови вступу до ВНЗ, запроваджено зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО).

Інтеграція освіти України в європейський простір активізувалася з 2003 р., проте лише 19 травня 2005 р. у норвезькому Бергені на конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни в національну систему освіти. У зв'язку з цим уведено контроль якості освіти, здійснено заходи для забезпечення працевлаштування випускників тощо [5, 19, 32, 33]. Указом Президента України від 4 липня 2005 р. № 1013 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (п. 7) визначено заходи, спрямовані на реалізацію положень Болонської декларації, зокрема з розроблення та затвердження нових галузевих стандартів вищої освіти [19].

У 2006–2007 навчальному році в усіх ВНЗ України III–IV р. а. запроваджено кредитно-трансферну систему ECTS. У 2008 р. було введено двоциклову систему, окрім тих навчальних закладів, які займаються підготовкою фахівців у галузі медицини та ветеринарної медицини. Протягом двох наступних років істотних змін у системі вищої освіти не відбувалося [5–7, 19].

Новий етап реформування вищої освіти розпочався із 2011 р., коли на III Всеукраїнському з'їзді працівників освіти був прийнятий проект Національної стратегії розвитку освіти на 2012–2021 рр. Його основні ідеї:

- розширення автономії у сфері інституційних, академічних і фінансових прав ВНЗ;
- звуження системи органів виконавчої влади, які мають у підпорядкуванні ВНЗ;
- адаптація структури української вищої освіти до європейських вимог;
- визначення типів навчальних закладів;
- законодавче врегулювання ЗНО;
- посилення інноваційної складової в діяльності університетів [30].

У 2012 р. було ухвалено проект нового закону України «Про вищу освіту». Проте активних дій у напрямі модернізації вищої школи здійснено не було.

На сьогодні основні стратегічні завдання реформування вищої освіти на національному рівні полягають в удосконаленні системи управління освітою, підвищенні якості конкурентоспроможності, доступності, ефективності фінансування освіти. Реалізація цих завдань передбачає перехід до гнучкої ступеневої системи підготовки фахівців; піднесення вищої освіти України на міжнародний рівень та її інтеграцію в європейський простір [19, 20, 26, 28, с. 135].

Освітня стратегія на сучасному етапі спрямована на всебічний гармонійний розвиток людини. Незважаючи на певні заходи в системі реформування, вища школа має ряд недоліків, на що вказують праці вітчизняних дослідників. Так, О. Козієвська зауважує, що в Україні практично збереглася успадкована від колишнього Радянського Союзу система вищої освіти, яка лише певною мірою пристосована до сучасних ринкових умов. Попри здійснені кроки на шляху модернізації істотних позитивних змін і наслідків з позицій ефективності управління, автономії ВНЗ, доступності навчання, результативності наукових досліджень не спостерігається [14]. Нині однією з основних проблем вищої школи є обмежена автономія навчальних закладів, неефективність державного фінансування та корупція [22]. У системі вищої освіти відсутня узгодженість у назві категорій науково-педагогічних працівників залежно від освітньо-кваліфікаційного рівня. Завданнями реформування вищої освіти в умовах ринкової економіки за О. Грішнвою є модернізація управління системою освіти, оновлення кваліфікації професорсько-викладацького складу, зміна форм і методів підвищення якості навчання студентів; закріплення прогресивних тенденцій у розширенні вищої освіти, забезпечення високої якості послуг, удосконалення законодавства тощо. [10]. Г. Войтенко і В. Войтенко головними причинами низької ефективності освіти називають відсутність мотивації у студентів і викладачів, нерівномірний

обсяг держзамовлення за спеціальностями, який багаторазово перевищує потреби держави в підготовці фахівців певної професії; відмінність між завданнями, які ставить перед собою держава і ВНЗ [8]. В. Луговий і Ж. Таланова причинами зниження якості вищої освіти в Україні називають низький рівень конкурентоспроможності заробітної плати науково-педагогічних працівників; відсутність мотивації до дослідницько-інноваційної діяльності тощо [17, 18]. М. Степко основними проблемами змін у системі вищої освіти називає «консервацію» основних здобутків, сліпе копіювання досягнень освітньої сфери інших країн. Натомість дослідник заявляє про необхідність упровадження реформ із урахуванням світового досвіду та їх адаптації відповідно до завдань і традицій нашої держави [29].

За прогнозами аналітиків, особливістю ХХІ ст. є розвиток інформаційних технологій, телекомунікацій, загальна комп'ютеризація та системне програмування всіх сфер виробництва, що впливає на стан і функціонування вищої освіти [11].

Зважаючи на проблеми галузі, у системі вищої освіти найближчим часом очікується низка змін. Так, у лютому 2014 р. було обрано новий склад Міністерства освіти і науки України. Міністр С. Квіт оголосив план реформування освіти на 100 днів, згідно з яким пріоритетним напрямом діяльності нового керівництва МОН є підвищення ефективності, прозорості та публічності в роботі міністерства; децентралізація управління в освіті й забезпечення прав учасників навчального процесу; спрощення процедур ліцензування та акредитації ВНЗ (нострифікація атестатів і дипломів); прийняття нового закону України «Про вищу освіту»; відокремлення Вищої атестаційної комісії від Міністерства освіти і науки України; забезпечення прозорості вступної кампанії, підвищення ролі ЗНО; відновлення активної співпраці з міжнародними партнерами у сфері освітніх програм; створення бази міжнародних навчальних програм для ВНЗ і студентів [1]. Окрім того, на сьогодні відбувається громадське обговорення проекту Концепції реформування системи ліцензування та акредитації у вищій освіті України.

Голова Комітету Верховної Ради України з питань науки та освіти Л. Гриневич запропонувала для обговорення громадськості власний план демонополізації освітніх реформ. Зокрема, стратегічну ціль у сфері вищої освіти й науки вона вбачає в створенні сучасної системи виробництва знань, технологій та інновацій, а основними завданнями – фінансовий та управлінський аудит системи управління освітою й наукою; скасування бюрократичних наказів МОН, позбавлених управлінського змісту, дебіюрократизація звітності викладачів і вчителів; знищення корупції у сфері освіти; розбудова інституційного фундаменту; забезпечення академічної та фінансової автономії навчальних закладів, педагогічної свободи викладача; розвиток Національної рамки кваліфікацій; інтеграція академічної та університетської науки, зокрема шляхом створення спільних дослідних підрозділів і поширення науково-викладацького сумісництва тощо [9].

8 квітня 2014 р. Верховною Радою України в першому читанні було ухвалено нову редакцію закону України «Про вищу освіту». Законопроект було розроблено робочою групою на чолі з ректором Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут» М. Згуровським. Проект закону передбачає цикл змін:

- розширення автономії ВНЗ. Це означає, що виші матимуть право розпоряджатися заробленими коштами на власний розсуд, зможуть самостійно визначати організацію навчального процесу;
- законодавчо закріплюється ЗНО як основний критерій при вступі до ВНЗ. Конкурсний бал визначатимуть сертифікати ЗНО та середній бал атестата у співвідношенні не менше 20 % на кожний сертифікат і не більше 10 % для бала в атестаті;
- узгоджується ступенева системи вищої освіти України з європейською. Зокрема, узгоджується Національна рамка класифікацій і встановлюються такі освітні рівні й ступені: «молодший спеціаліст», «бакалавр», «магістр», «доктор філософії», «доктор наук». «спеціаліст» і

«кандидат наук» у законопроекті відсутні, вони прирівнюватимуться до «магістра» та «доктора філософії» відповідно;

- ВНЗ зможуть видавати власні документи про вищу освіту, дипломи державного зразка, а також додатки до дипломів європейського зразка;

- до Єдиної державної електронної бази з питань освіти вноситиметься вся інформація про видані дипломи. Доступ до бази здійснюватиметься через офіційний веб-сайт МОН України;

- планується створення Національного агентства з якості вищої освіти, яке здійснюватиме ліцензійну експертизу, а також акредитацію спеціальностей;

- конкретно визначаються три типи ВНЗ: університети, академії, інститути;

- устанавлюється новий порядок присудження ВНЗ статусу національного й дослідного (здійснюватиметься за поданням Національного агентства з якості вищої освіти) [23, 25].

Крім того, проект закону України «Про вищу освіту» передбачає можливість перехресного вступу, який до того існував лише як експеримент для окремих ВНЗ. Тобто особа може вступити до ВНЗ для здобуття ступеня магістра на основі бакалавра, здобутого за іншою спеціальністю, за умови успішного проходження додаткових вступних випробувань.

Висновок. На підставі вивчення аналітичних матеріалів визначено, що у сфері вищої освіти України було здійснено важливі реформи, серед яких можна виділити найістотніші – приєднання України до Болонської системи, запровадження двоступеневої освіти, кредитно-трансферної системи ECTS, ЗНО та ін. На сучасному етапі, незважаючи на певну модернізацію, вища освіта України має ряд проблем і недоліків та потребує подальшого впровадження реформ та інновацій.

Список використаних джерел

1. 100 днів МОН: план дій [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/news/29481-100-dniv-mon-plan-diy>. – Назва з екрана.
2. *Андрущенко В.* Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2001. – № 1. – С.11–17.
3. *Артемчук Г. І.* Вища школа України: реалії і тенденції розвитку / Г. І. Артемчук, В. В. Попович, Г. Г. Січкаренко. – К. : Ленвіт, 2004. – 176 с.
4. *Богомолів А.* Сверхзадача образования: Концептуальные подходы к реформированию высшей школы в Украине / А. Богомолів // Персонал. – 1998. – № 4. – С. 77–81.
5. Вища освіта в Україні і Болонський процес : навч. посіб. / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко [та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К. : Знання, 2005. – 327 с. – Авт. також: Я. Я. Болюбаш, А. М. Гуржій, М. З. Згуровський, К. М. Левківський, В. Л. Петренко, В. П. Погребняк.
6. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 1991–2006 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: Л. О. Пономаренко, І. П. Моїсеєва, Л. І. Ніколук, О. С. Микитенко ; наук. ред. П. І. Рогова ; наук. консультант Б. І. Корольов ; бібліогр. ред. Л. О. Пономаренко. – К., 2008. – 487 с.
7. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. Вип. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, Ін-т вищ. освіти ; [упоряд.: Пономаренко Л. О., Стельмах Н. А., Пєєва С. П., Айвазова Л. М., Бублик Н. М. ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Корольов Б. І. ; наук. ред. Рогова П. І. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. – К. : Нілан-ЛТД, 2012. – 663 с.
8. *Войтенко Г. О.* Проблеми і шляхи реформування вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / Г. О. Войтенко, В. П. Войтенко, Л. О. Теліс // Філософські дослідження : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – № 14. – Режим доступу: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/1169>. – Назва з екрана.
9. *Гриневич Л.* План демонополізації освіти і науки [Електронний ресурс] / Л. Гриневич // Освітня політика: портал громадських експертів. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/218-plan-demonopolizatsiji-osviti-i-nauki>. – Назва з екрана.
10. *Грішнова О.* Розвиток вищої освіти в Україні: тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення / Олена Грішнова // Вищ. шк. – 2001. – № 2/3. – С. 22–33.

11. *Дубасенюк О. А.* Розвиток вищої освіти: тенденції та перспективи / О. А. Дубасенюк // Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура : матеріали всеукр. конф. – К. : ІОД НАПН України. – 2011. – С. 135–142.
12. *Журавський В. С.* Стратегічні напрями розвитку вищої освіти в Україні у ХХІ столітті / В. С. Журавський // Держава і право : зб. наук. пр. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – Вип. 19. – С. 3–9.
13. *Згуровський М.* Реформа вищої освіти – необхідний чинник суспільних перетворень [Електронний ресурс] / М. Згуровський // Зеркало тижня. Україна. – 2012. – № 2. – 23 січ. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/reforma_vischoyi_osviti__neobhidniy_chinnik_suspilnih_peretvoren.html. – Назва з екрана.
14. *Козієвська О.* Вища освіта в Україні: уроки реформування / О. Козієвська // Вищ. шк. – № 6. – 2013. – С. 49–62.
15. *Котлярова О. О.* Етапи реформування системи вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя [Електронний ресурс] / О. О. Котлярова // Науковий портал Донбасу : Електронне наукове фахове видання. – Режим доступу: http://alma-mater.lnpu.edu.ua/elect_v/N1. – Назва з екрана.
16. *Левчишена О. М.* Стан наукової розробки та джерельна база проблеми реформування вищої школи в Україні в умовах соціально-економічних змін (1996–2007 рр.) / О. Левчишена // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 2. – С. 38–48.
17. *Луговий В. І.* Стратегія реформування освіти в Україні: рек. з освіт. політики / В. І. Луговий. – К. : К.І.С., 2003. – 296 с.
18. *Луговий В. І.* Вища освіта через дослідження: концептуальні засади здійснення й оцінювання / В. І. Луговий, Ж. В. Таланова // Вища освіта України : тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – Т. 1. – 2012. – № 3. – С. 16–28.
19. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес : матеріали до першої лекції / уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков ; відп. ред. М. Ф. Степко. – К., 2004. – 24 с.
20. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / [склад авт.: Андрущенко В. П., Бех І. Д., Биков В. Ю. та ін.] ; за заг. ред. В. Г. Кременя ; [редкол.: В. Г. Кремень, В. І. Луговий, В. М. Мадзігон та ін.] ; НАПН України. – К. : Пед. думка, 2011. – 301 с.
21. *Огаренко В. М.* Розвиток недержавної вищої школи в Україні (кінець 80-х – 2001 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / В. М. Огаренко ; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2001. – 20 с.
22. *Орлова І.* Реформа освіти в Україні [Електронний ресурс] / І. Орлова // Проект «Популярна економіка: моніторинг реформ». – 2013. – № 8. – 17 лют. – Режим доступу:

- http://www.eba.com.ua/static/members_reviews/Case_Study_17_02_2013_UKR.pdf. – Назва з екрана.
23. Освітні реформи: Закон про вищу освіту // Освіта України. – 2014. – № 15. – 21 квіт. – С. 8–9.
 24. *Поляков М.* Трансформація університету в Україні за часів її незалежності / М. Поляков, В. Савчук // Вищ. шк. – 2011. – № 10. – С. 62–70.
 25. Про вищу освіту : Проект Закону України № 1187-2 від 21.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45512. – Назва з екрана.
 26. Реформування вищої освіти у процесі демократизації українського суспільства / Б. А. Головка, Б. Ф. Сагалаков, А. П. Горбачик [та ін.] ; за ред. Б. А. Головка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2004. – 220 с.
 27. *Серебрянський С.* Стратегічні аспекти розвитку освіти в умовах інтеграції України в Європейський простір / С. Серебрянський // Вищ. шк. – 2013. – № 4. – С. 7–14.
 28. *Сисоєва С. О.* Вища освіта України: реалії сучасного розвитку: [монографія] / С. О. Сисоєва, Н. Г. Батечко ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К. : ВД ЕКМО, 2011. – 344 с.
 29. *Степко М.* Світові тенденції розвитку систем вищої освіти та проблеми забезпечення якості й ефективності вищої освіти в Україні / М. Степко // Вищ. шк. – 2013. – № 7. – С. 13–22.
 30. *Суліма Є.* Інноваційні виклики сучасності й динаміка модернізації національної освіти / Є. Суліма // Вищ. шк. – 2013. – № 7. – С. 7–12.
 31. *Тимошенко І.* Недержавні приватні вузи: етапи непростого становлення / І. Тимошенко, З. Тимошенко // Директор школи. – 1999. – № 22. – С. 8–9.
 32. *Яблонський В. А.* Щодо концепції реформування вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / В. А. Яблонський. – Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Jablonskiy1.htm>. – Назва з екрана.
 33. *Яблонський В. А.* Вища освіта України на рубежі тисячоліть: пробл. глобалізації та інтернаціоналізації / В. А. Яблонський. – К. : [Б. в.], 1998. – 227 с.